
Zapisi

1.01
Prejeto 2. 9. 2010

UDK: 929Veselko F.:77.044 (497.4)"1943/1945"

Dejan Vončina*

Partizanski fotograf in organizator partizanske fotoreporterske službe Franjo Veselko (1905-1977)

IZVLEČEK

Franjo Veselko (1905-1977), profesor zgodovine in geografije, je bil od 1943 do konca druge svetovne vojne partizanski fotograf in organizator fotoreporterske službe. Od aprila 1944 do maja 1945 je vodil fotosekcijo propagandne komisije pri Predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta in poučeval na partizanski gimnaziji v Črnomlju. V tem obdobju je posnel okoli 2000 raznovrstnih fotografij, ki presegajo dokumentarni nivo, kar ga uvršča v vrh partizanske fotografije. S svojim teoretičnim znanjem na področju propagandne fotografije je Veselko napisal številne smernice, kaj in kako naj partizanski fotoreporterji snemajo na terenu. Veselko sodi med ključne osebe na področju organiziranja partizanske fotoreporterske službe.

Ključne besede: 2. svetovna vojna, Slovenija, Bela krajina, partizanska fotoreporterska služba, partizanska propagandna fotografija

ABSTRACT

PARTISAN PHOTOGRAPHER AND ORGANISER OF THE PHOTOJOURNALIST SERVICE FRANJO VESELKO (1905-1977)

From 1943 until the end of World War II, Franjo Veselko (1905-1977), professor of history and geography, was a partisan photographer and organiser of the Photojournalist Service. Since April 1944 until May 1945 he managed the photography section of the Propaganda Commission within the Presidency of the Slovenian National Liberation Council and taught at the partisan gymnasium (secondary school) in Črnomelj. In this period he made around 2000 diverse photographs, transcending the mere documentary level, which places Franjo Veselko at the very peak of partisan photography. With his theoretical knowledge in the field of propaganda photography, Veselko wrote several guidelines about what the partisan photojournalists should focus on and how to take photographs in the field. Veselko belongs among the key personalities in the field of organising the partisan Photojournalist Service.

Key words: World War II, Slovenia, Bela krajina, partisan Photojournalist Service, partisan propaganda photography

* Univ. dipl. sociolog, muzejski svetovalec, Notranjski muzej Postojna, Ljubljanska ulica 10, SI-6230 Postojna; e-naslov: notranjski-muzej@studioproteus.si

Franja Veselka poznamo predvsem kot vodjo Fotosekcije Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS-a). Od aprila 1944 do konca druge svetovne vojne je organiziral in vodil fotosekcijo propagandne komisije pri Predsedstvu SNOS-a in poučeval na partizanski gimnaziji v Črnomlju. Manj pa je širši javnosti poznan kot izjemno dejaven fotoreporter in organizator partizanske fotoreporterske službe. V težkih vojnih razmerah je od septembra 1943 do osvoboditve maja 1945 posnel okoli 2000 tematsko raznovrstnih posnetkov, ki s svojo sporočilnostjo presegajo dokumentarni nivo. Bogata in dragocena zbirka je danes v Muzeju novejšje zgodovine Slovenije (MNZS). Po številu posnetkov ga uvrščamo v sam vrh slovenske partizanske fotografije. Poleg tega ga na podlagi ohranjenih medvojnih dokumentov v Arhivu Republike Slovenije predstavljamo kot dejavnega organizatorja, dokumentalista, teoretika in vizionarja na področju ohranjanja dragocene medvojne partizanske fotografske dediščine. Zelo so ilustrativne besede partizanskega »letečega« fotoreporterja Edija Šelhaus, ki je večkrat povedal, da bi večina njegovih medvojnih posnetkov izginila oziroma propadla, če jih v temnici Fotosekcije SNOS-a v Bordonovi hiši v Črnomlju ne bi dodatno izpiral in dokumentiral natančni Franjo Veselko.

Franjo Veselko, profesor zgodovine in geografije, domoljub, partizanski fotograf, organizator in šolnik, se je rodil se je 4. januarja 1905 v Središču ob Dravi kmetu Matiji in Rozaliji, rojeni Jakl. Po osnovni šoli v rojstnem kraju je od 1918 do 1926 obiskoval gimnazijo na Ptuju, kjer je deloval v vaditeljskem odseku Sokola in 1926 tekmoval na vsokolskem zletu v Pragi. V Ljubljani je študiral zgodovino in zemljepis. Po diplomi se je leta 1931 zaposlil kot prefekt v dijaškem domu na Ptuju, nato pa sprva kot suplent in kasneje kot profesor od 1933 do 1938 na tamkajšnji gimnaziji. V teh letih se je seznanil s socialnim in nacionalnim zatiranjem slovenstva, ki ga je prinašal prihajajoči nacizem. Zaradi pokončne domoljubne držbe je moral zapustiti Ptuj. Odšel je v Novo mesto, kjer je od 1938 do 1942 poučeval na gimnaziji, Jeseni 1941 se je pridružil OF. Ilegalno je poučeval dijake, ki so jih okupatorske oblasti izključile iz šole zaradi njihovega protesta. Poleti 1942 je bil aretiran in poslan v internirnico v Treviso in Gonars.¹ V taborišču se je povezal z organizacijo OF in v njej aktivno propagandno deloval.²

Po kapitulaciji Italije se je septembra 1943 pridružil partizanski Fotosekciji GŠS, ki je imela takrat prostore v gradu Soteska. S seboj je vzel fotoaparatus, kemikalije in fotografski posodi. Sprejel ga je takratni vodja Fotosekcije GŠS inž. Miloš Brelih. V gradu je bila tudi dobro opremljena temnica, kjer je Franjo Veselko skupaj s Čorom Škodlarjem razvil številne filme, ki so nastali ob kapitulaciji italijanske vojske v Sloveniji. »Navdušen nad dobrimi pogoji dela sem še isti dan po prihodu zvečer razvil nekaj posnetkov Roga, Baze 20 in zaščitne čete Glavnega štaba Slovenije,« se je svojega začetka delovanja kot partizanski fotograf

¹ Franc Podnar: Veselko Franjo. V: Slovenski biografski leksikon (dalje SBL), 4. knjiga. Ljubljana 1980-1991, str. 426.

² Po pisnem zapisu v odločbi Komunalnega zavoda za socialno zavarovanje Celje (26. 3. 1971) sojetnika Vinka Bavca (tudi partizanskega fotoreporterja, o njem gl. v Priloge za novejšjo zgodovino, 2009, št. 2, str. 207-222), ki se je skliceval na pričanje Franja Veselka. Hrani Stojan Dominko, Brežice.

spominjal Veselko.³ To plodno delo je ustavila ofenziva, ko je nemška vojska vdrila v Novo mesto. Veselko je moral z ostalimi grajsko temnico zapustiti. »Začela se je šesta ofenziva in moral sem se ločiti od fotodelavnice. Samo leče sem hitro odvil s povečevalnika in jih z nekaj filmi vtaknil v krušno torbo. Drug material sem po Brelihovem navodilu skrbno zložil v zaboj, ki so ga člani gospodarske komisije z živežem vred odpeljali do Poloma v Suhi krajini,«⁴ se je spominjal tega.



Pogled na Ljubljansko ulico v Novem mestu po prvem bombardiranju, 14. september 1943 (MNZS)

³ TV - 15, 4. 3. 1971, str. 14, Silvo Teršek: Franjo Veselko: »Domovini smo ohranjevali obraz ...« (dalje »Domovini smo ohranjevali obraz«).

⁴ Prav tam.



Borci Cankarjeve brigade med nemško ofenzivo na Ilovi gori, 1. november 1943 (MNZS)

Franjo Veselko se je pridružil Cankarjevi brigadi. Med nemško ofenzivo je v težkih vojnih razmerah naredil zelo kakovostne posnetke brigade ter njenih bojov in premikov med ofenzivo, ki s svojo povednostjo presegajo zgolj dokumentarni nivo. V tem je bil enakovreden legendarnemu partizanskemu fotoreporterju Jožetu Petku. Fotografiral je tudi številne mitinge, proslave in dejavnost v zaledju, npr. partizanske delavnice, bolnišnice, prevoze ranjencev ipd. Ti posnetki ga umeščajo med partizanske fotoreporterje, ki so presegali dokumentaristični način fotografiranja in ga dopolnjevali z umetniškoizpovednim, kot je to primer npr. pri Božidarju Jakcu, Jožetu Petku, Gojku Pipenbacherju, Čoru Škodlarju, Ediju Šelhausu, dr. Janezu Milčinskem in drugih.

Iz Podkraja se je Veselko napotil v Črnomelj. »V Črnomlju sem s pomočjo profesorja Alfreda Kosa pri fotoamaterju Ivanu Pirnatu razvil prve filme s posnetki Cankarjeve brigade. V krušni torbici se mi niso prav nič pokvarili in lahko si mislite, kako sem bil tega vesel.«⁵

⁵ Prav tam.



Izvidnica Cankarjeve brigade v cerkvenem zvoniku na Zaplazu nad Čatežem, 11. november 1943 (MNZS)



Cankarjeva brigada na pohodu nad Zagradcem, 2. december 1943 (MNZS)

Veselko je nato deloval kot vojni dopisnik, kulturnik in fotoreporter v štabu Artilerijske brigade 15. divizije. Poleg fotografiranja je sodeloval pri pripravi mitingov, režiral, igral in bil inštruktor na podoficirskem tečaju. Vseskozi je opozarjal na pomen fotoreporterske službe in partizanske propagandne fotografije. Zato se je v začetku marca 1944 udeležil konference, s katero je vodstvo propagandnih odsekov 7. korpusa želelo spodbuditi razvoj in uspešno delo fotoreporterske službe. Na njej je Veselko govoril o pomenu fotoreporterstva.⁶ Konferenca je ostala brez vidnih rezultatov. Ne glede na to si je še naprej vztrajno prizadeval za uspešno organizacijo fotoreporterske službe.

Artilerijsko brigado je na poziv Jožeta Zemljaka, načelnika Odseka za informacijo in propagando pri Predsedstvu SNOS, zapustil 28. aprila 1944⁷ in se 5. in 6. maja 1944 v Metliki udeležil prve konference novinarjev na osvobojenem ozemlju, ki je dala fotoreporterski službi nove spodbude. Pogovarjali so se predvsem o propagandi v najširšem smislu, znotraj katere je imela pomembno mesto tudi fotografija.

Zaradi njegove fotografske nadarjenosti in organizacijskih sposobnosti ter želje po oblikovanju osrednjega fotografskega arhiva so Franja Veselka imenovali za vodjo Fotosekcije Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (SNOS). »V Črnomlju sem začel iz nič. Fotodelavnico sem si uredil v kleti pri Bordonovih, ki je imela na srečo elektriko in vodovod. Vojni fotoreporter France Cerar mi je odstopil povečevalnik brez objektiv in žarnice. Na srečo sem imel pri sebi še vedno objektiv iz Soteske, ki mi je kmalu pokazal odlične povečave. Star in godrnjav drogerist mi je s težavo prodal nekaj kemikalij. Pravo dragocenost, sto odličnih fotografskih papirjev, pa sem slučajno odkril v nekem kupu pri trgovcu Golobu v Metliki. Kmalu sem pridobil nove sodelavce. Fotograf Vinko Bavec mi je prinesel posnetke Notranjskega odreda in tam požganih vasi, Daro Kopinič posnetke iz Metlike in okolice, tovariša Ivan Pirnat in Alfred Kos posnetke iz Črnomlja, tovariš Maksimilijan Zupančič pa iz Gubčeve brigade. Po dveh dneh smo že pripravili prvo razstavo izbranih povečav na trgu pri hotelu Lackner v velikem izložbenem oknu, pri katerem se je kar trlo gledalcev. Razstavljene slike smo menjavali približno vsakih štirinajst dni. S kolesom sem vozil slike tudi v Metliko, Semič in Stari trg ob Kolpi. Kurirji so prinašali posnetke iz brigad. Črnomelj je postal glava in srce Slovenije. V njem in njegovi okolici so bili različni vojaški in politični tečaji, šole, gledališče, radijska postaja, agencija Tanjug in podobno. Neumorni sodelavec naše fotosekcije je bil tovariš Edi Šelhaus, leteči fotoreporter, ki je snemal ob krajih ob Kolpi vse do Notranjske. Fotografiral je pogorišča, otroke in ljudi, ki so se vračali iz internacije, narodnoosvobodilne odbore pri delu in še in še.«⁸

Potujoče razstave niso bile obsežne; vsebovale so od 20 do 40 fotografij, večinoma velikosti 18 x 24 centimetrov. Fotografije so bile pritrjene na kartonasto podlago, če je bilo le možno, so bile zaščitene s steklom, ki jih je varovalo pred krajo in poškodbami. Opremljene so bile z opisi prikazanih motivov, večkrat tudi

⁶ Arhiv Republike Slovenije (ARS), fond Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta (AS 1643), t. e. 492 I., 7. 3. 1944.

⁷ Jože Zemljak (1908-1987), krščanski socialist, politik in diplomat. V Znanstvenem inštitutu Predsedstva SNOS je bil leta 1944 načelnik informacijsko-propagandnega in kulturno-prosvetnega odseka. V: Enciklopedija Slovenija, 15. zvezek, Ljubljana 2001, str. 151-152.

⁸ »Domovini smo ohranjali obraz«.

v angleščini, da so lahko njihovo vsebino razumeli tudi člani zavezniških misij. Zelo pomembne so bile fotografije, ki so nazorno seznanjale zaveznike o boju partizanske vojske proti nacifašizmu. Fotografija je učinkovala močnejše kot nekatere druge vrste propagandnega gradiva, saj je neposredno in na zelo realističen način dosegala propagandni učinek. Postavljene so bile na vidnejših prostorih v vaseh, trgih in mestih. Večkrat so gostovale po celotnem osvobojenem in polosvobojenem ozemlju. S pomočjo fotografije so lahko civilni prebivalci in partizani spoznali pomen narodnoosvobodilnega boja ter posledice, ki jih je sovražnikovo razdejanje zadalo slovenskemu narodu.⁹ Da ima fotografija pomembno propagandistično moč so se zelo zavedali v vodstvu slovenskega narodnoosvobodilnega gibanja. To je zato fotografsko službo in dejavnost tudi finančno izdatno podpiralo.

Sekcija je bila v danih pogojih dobro opremljena z aparati, ki so bili predvsem namenjeni razvijanju in kopiranju najrazličnejših posnetkov. Preskrbljenost s fotografskim materialom in ostalimi potrebščinami je bila v Fotosekciji SNOS zadovoljiva, čeprav ni bilo vedno tako. Veselko je začel je sistematično urejati in popisovati vsebino posnetih filmov in fotografij ter jih razvrščati v albume. Veselko je največ delal v fotolaboratorju, kajti zelo dobro je vedel, da je treba razvite filme in fotografije dobro izpirati in jih na ta način zaščititi.



Veselko pregleduje fotografske albume, Črnomelj 22. oktober 1944. (Foto: Maksimilijan Zupančič, MNZS)

⁹ Franc Fabec, Dejan Vončina: Slovenska odporniška fotografija 1941-1945. Ljubljana 2005 (dalje Fabec, Vončina, Slovenska odporniška fotografija), str. 115.



Veselko v temnici Fotosekcije SNOS pregleduje posnetke, Črnomelj 24. oktober 1944 (Foto: Maksimilijan Zupančič, MNZS)



Delo v Fotosekciji SNOS za razstavo v hotelu Lackner v Črnomlju; od leve k desni: Edi Šelhaus, Maksimilijan Zupančič, Franjo Veselko in Daro Kopinič, 17. december 1944 (MNZS)



Propagandni letak za napoved fotografske razstave v hotelu Lackner v Črnomlju, december 1944 (Foto: Alfred Kos, MNZS)

Fotoreporterji Fotosekcije SNOS so imeli med seboj razdeljena delovna področja: Jože Bitenc, Daro Kopinič in Alfred Kos so spremljali kulturne prireditve, Maksimilijan Zupančič in Ivan Pirnat zanimive dogodke na osvobojenem ozemlju, Peter Romanič dogodke iz političnega življenja, Miro Pavlin je fotografiral funkcionarje in gledališke predstave, Rozalija Gorše pa je bila odgovorna za administrativno delo, Vinko Bavec in Edi Šelhaus sta bila potujoča fotoreporterja. V sklopu Fotosekcije SNOS so delovale še fotosekcije pri pokrajinskih odborih OF (za notranjsko, novomeško, ribniško, črnomaljsko in druga območja).¹⁰ Vodja fotosekcije Veselko je poleg organizacije in usmerjanja fotoreportejev skrbel za tekoče delo v temnici, dokumentacijo in seveda za fotografiranje številnih zalednih dejavnosti na osvobojenem ozemlju.

Fotosekcija SNOS je glede na Pravilnik o fotoreporterski službi, ki ga je že prej izdala Fotosekcija GŠS, povezovala delo vseh fotoreporterjev po partizanskih okrožjih in rajonih. Da bi partizanske fotoreporterje še bolj spodbudil in jim olajšal delo na terenu, je Veselko na pobudo načelnika Jožeta Zemljaka napisal poseben referat, ki so ga razposlali fotoreporterjem različnih okrožij. V njem je navedel, kaj naj fotoreporterji fotografirajo. Izbral je in podrobno opisal 42 med seboj različnih motivov: brigade, orožje, žrtve, pogorišča, gospodarsko in kulturno

¹⁰ Prav tam, str. 99.

dejavnost, otroke, dela na poljih in drugih vsakdanjih dogodkov takratnega časa. Zanimivo je, da si je Veselko že predstavljal čas osvoboditve, ko bodo prav vse fotografije pomemben pričevalec vojnih časov, o njih je govoril kot o pomembni obogatitvi revij in časopisov, navajal pa jih je tudi kot pomoč pri snovanju scenarija za »naš veliki zgodovinski film Slovenski partizan«. Še posebej je poudarjal, da se mora fotoreporter postaviti na mesto, kjer bo ostal neviden, in tako zagotoviti spontanost posnetka.¹¹

Iz dokaj obsežne medvojne korespondence med Franjom Veselkom in Jožetom Zemljakom, načelnikom Propagandnega odseka SNOS, od maja do konca septembra 1944 lahko razberemo, kako pomemben člen sta bila oba pri organizaciji zaledne fotoreporterske službe oziroma Fotosekcije SNOS, pri že omenjenih navodilih partizanskim fotoreporterjem na terenu, organizaciji propagandnih občasnih partizanskih razstav na osvobojenem in polosvobojenem ozemlju, sistematičnem urejanju, dokumentiranju in ohranjanju medvojne partizanske fotografske produkcije, pri zavzemanju za čim boljšo tehnično opremljenost fotolaboratorija in partizanskih fotoreporterjev s fotografskimi potrebščinami po številnih okrožjih po terenu, ne nazadnje, kako pomembna sta bila za sodelavce v fotosekciji (npr. Ivan Pirnat in Vinko Bavec¹²). V dopisu Veselku načelnik Zemljak 9. maja 1944 med drugim naroča: »Ti pa pojdi v Štab, ter se s tovarišem Trobcom in Pipenbacherjem pogovorite o skupnem delu. Tam boš dobil tudi fotografsko kamero in eventualno tudi nekaj materiala. Dobro bi bilo, da izdelate skupen predlog o organizaciji fotografske službe po vsej Sloveniji tako po vojaškem kakor civilnem sektorju ter načrt pošljete na Odsek za informacijo in propagando pri SNOS.«¹³

Dne 31. maja 1944 je Veselko glede organizacije fotografske službe načelnika Zemljaka v pismu pozval: »Prosim te, ker Tvoj poziv bode še največ zalegel, da pošleš propagandnim odborom okrožij Novo mesto, Ribnica, Notranjska dopis sledeče vsebine: »Propagandni odsek se poziva, da takoj poroča semkaj, kaj je do sedaj napravil glede fotoreportaže, o kateri so se dovolj podrobno dogovorili za Notranjsko tov. Boštjan, za Ribniško dr. Lavrič, za Novomeško tov. Hilbert s šefom fotosekcije SNOS-a tov. Veselkom na novinarskem kongresu v Metliki 6. maja 1944.« Nadaljeval je: »Nemudoma, če že niso, naj v svojem okrožju določijo fotoreporterje, ki morajo fotografirati vse, kar spada za našo propagando. Filme, razvite ali nerazvite je treba takoj razposlati na naslov Fotsekcija SNOS-a, črnomaljsko okrožje. Ne odpiraj film! (Priložiti je treba popis posnetkov, kaj predstavljajo). Vsak fotoreporter bode dobil od vsakega posnetka po eno sliko in okrožje pa lahko tudi več, če jih bode pisмено naročilo za svojo propagando. Če nima fotoreporter okrožja filma, ga bomo mi poslali. Propagandni odsek okrožja bode odslej odgovoren, če bode odslej ostal kak važen dogodek v okrožju nefotografiran, pa bi lahko bil. V okrožju mora fotoreporter v prostem času poizvedovati in pobirati pri zasebnikih slike (ki se po uporabi na željo vrnejo), ki se tičejo italijanske okupacije in pozneje ter jih z besedilom opremljene poslati na zgoraj navedeni naslov.«¹⁴

Veselko v pismu 1. junija 1944 Zemljaku sporoča, da je naročil filme in foto

¹¹ Prav tam, str. 111.

¹² ARS, AS 1643, t. e. 492 II., 31. 5. 1944. V pismu Veselko načelnika Zemljaka prosi, naj Bavcu in Pirnatu nujno priskrbi čevlje.

¹³ Prav tam, 9. 5. 1944.

¹⁴ Prav tam, 31. 5. 1944.

papir za fotosekcijo in dodaja: »Ker mi prinese to naročilo partizan, ki je za to Zvezo s Hrvatsko od naše oblasti določen, bom moral stvar plačati. Denarja nimam in Te prosim, da mi pošlješ vsoto, kakor si jo obljubil ustno. Trenutno nimam niti lire v žepu.«¹⁵ Odgovor Zemljaka Veselku 3. junija 1944: »Tovariš Veselko priloženo ti pošiljam 200 lir, ki jih izroči tovarišu Bavcu za pot. Poslal sem mu tudi čevlje in 1 srajco. Več mu zaenkrat ne morem. Glede Pirnata sem pisal okrožnemu odboru, da mu preskrbi hrano. Prosim te, da mi javiš tudi njegovo ime, da mu lahko izstavim legitimacijo. Upam, da si 1000 lir, ki sem ti jih zadnjič poslal, dobil.«¹⁶ Poročilo Veselka Zemljaku z dne 5. junija 1944: »Danes sem prejel na okrožju 1200 lir in sicer 1000 lir za potrebe fotosekcije, 200 lir pa sem izročil tov. Bavcu«; nato je obvestil Zemljaka glede Bavčeve potnine, glede Pirnata in njegove prehrane ter podal natančen obračun nakupa fotografskega materiala za prvih 1000 lir. Ostanek 252 lir je Veselko uporabil zase, za kolo, ki ga je končno uspel kupiti od nekega kmeta v Suhi krajini. »Kolo sedaj imam in si bom mnogo truda in časa prištedil. Na poti sem bil v petek, soboto in nedeljo. Prinesel sem nekaj posnetkov s proslave artilerije XV. divizije. Propagandne razglednice Ti pošljem jutri. V sredo ali četrtek zamenjam slike v črnomaljski izložbi z novimi. Po platno za nalepljanje slik sem pisal. Ko ga dobim, bomo nalepili.«¹⁷

Poročilo Veselka Zemljaku o uspešni razstavi. Za nas je zanimiva vsebinska razdelitev motivov: grozodejstva in žrtve fašistov v času italijanske okupacije ter žrtve belega terorja; ruševine povzročene od Nemcev in belogardistov; partizani in njih akcije; kulturno udejstvovanje partizanov v zaledju.

Nadalje je Veselko z žalostjo ugotavljal, da zaradi pomanjkanja fotomateriala in neustreznega fotoaparata ni mogel posneti telovske procesije: »Sedaj sem bil kakor riba na suhem! Z silno jezo mi je bilo žal, da sam nimam Leica aparata s katerim bi lahko vsaj jaz slikal. Tako sem storil vse, kar je bilo v mojih močeh in mislim, da mi ne boš štel v zlo tega neuspeha. Trudim se kolikor le morem, naročam, svetujem in premišljujem, kako bi izboljšal svoje delo« in nato nadaljuje: »Pred menoj ležijo tri pisma, ki sem jih napisal propagandnim odsekom: notranjsko, novo-meško in ribiško okrožje s pozivom, naj vendar nekaj ukrenejo in pošljejo posnetke.«¹⁸ Veselko je 12. junija 1944 poslal Zemljaku Proračun predvidenih izdatkov za fotomaterial in dodal: »Jaz sem ta proračun v finančnem pogledu približno natančno sestavil! Če bi imel v rokah naročeno nabavko iz Karlovca, bi Ti preračunal na podlagi resničnih cen. Filme bom poslal v okrožja in fotoreporterje na ta način obligiral. Tov. Brenku sem obrazložil moje dosedanje delo, fotoreportersko situacijo v posameznih okrožjih, pokazal mu vsebino filmov, ki jih imamo pri nas v delavnici. Po telefonu sem poklical tov. Trobca na sestanek fotoreporterjev belokranjskega okrožja, ki bo v torek ob 20 uri v prostoru propagandnega odseka. Mnogi mi izražajo veliko zadovoljstvo z našo novo fotoizložbo. Nove razglednice ti pošljem jutri ali pojutrišnjem.«¹⁹ Veselko je 18. 6. 1944 poročal, da je članek, Kaj na fotografiramo? ki mu ga je Zemljak naročil gotov, in dodaja: »Mislim, da je dober in praktičen. Dobro bi bilo, da bi ga dobil kot navdilo vsak naš fotoreporter. Danes bom ga pretipkal, jutri zjutraj ga odpošljem.«

¹⁵ Prav tam, 1. 6. 1944.

¹⁶ Prav tam, 3. 6. 1944.

¹⁷ Prav tam, 5. 6. 1944.

¹⁸ Prav tam, 9. 6. 1944.

¹⁹ Prav tam, 12. 6. 1944.

V številnih dopisih Veselko Zemljaka prosi, da bi posredoval pri komandi XV. divizije za fotografa in marljivega sodelavca Ivana Pirnata v fotolaboratoriju Fotosekcije SNOS-a v Črnomlju, da se vrne in nadaljuje delo. S svojim požrtvovalnim delom in svojo opremo (npr. povečevalni aparat za filme 6 x 9), je Pirnat razbremenil Veselka, da je lahko odšel na teren in fotografiral raznolike zaledne dejavnosti. Zato je razumljivo, da si je Veselko prizadeval za njegovo vrnitev. V dopisu 21. junija 1944 je Veselko Zemljaka prosil: »... da bi Ivanu Pirnatu omogočili, da se vrne fotografskemu delu, za katerega je res usposobljen in potreben. Brez povečevalnega aparata za filme 6 x 9 ne bom mogel shajati. Pirnat se nahaja na poti k XV. brigadi, po drugi verziji pa je mogoče pri novomeškem področju.« In nadaljuje: »Prosim Te doseži, da mi tov. Trobec odstopi eno škatlo 100 razglednic in 50 povečevalnih papirjev 18 x 24. Čakam na naročeni fotomaterial.«²⁰

Zemljak 28. junija 1944 piše Veselku: »Mislim, da te je Cene Logar dobil in da sta se izčrpno pogovorila o potrebah fotografskega oddelka. Vsaj vsako okrožje mora dobiti svojo leico. Sestaviti pa moraš tudi seznam filmov in za predvajanje filmov. Po možnosti govori o tem s tov. Brenkom, ki se nahaja v Beli Krajini.« In nato Veselka obvešča: »S papirjem, ki ga ima fotosekcija pri Štabu, najbrž ne bo nič, ker so ga precej porabili za fotografije, ki smo jih poslali v inozemstvo.«²¹



Obrtno-industrijska razstava v Črnomlju od 27. julija do 5. avgusta 1944 (MNZS)

²⁰ Prav tam, 21. 6. 1944.

²¹ Prav tam, 28. 6. 1944.



V partizanski bolnici Jelendol, 1944 (MNZS)



Mlatenje žita, Črnomelj, avgust 1944 (MNZS)



Žene s sanmi vozijo hrano iz garnizije v Predgrad, januar 1945 (MNZS)

Sredi leta 1944 je bila partizanska fotografska propagandna produkcija v polnem zamahu, zato je bila oskrba s fotomaterialom zelo pereča. Tega se je zavedal tudi načelnik Zemljak, ki je Veselku 5. julija 1944 sporočil: »Dne 8. t. m. ob 3 uri popoldne bo v Semiču v gostilni Derganc sestanek zastopnikov naših fotosekcij. Na sestanku se bo obravnavalo vprašanje o nabavi fotografskega materiala, vprašanje organizacije in kadrov. Sestanka se prav gotovo udeleži ter obenem povabi še tov. Brenka.«²²

Poleg pomanjkanja fotografskega materiala je bil velik problem z obutvijo in obleko. Nato kaže tudi dopis, ki ga je Zemljak 14. julija 1944 poslal Veselku: »Priloženo Ti pošiljam pismo od tov. Bavca. Prosim, da mu odgovoriš na vse, kar ti piše. Jaz bom skušal dobiti za njega kako obleko in čevlje. Upam, da si dobil aparat in filme. Uporabi jih in razdeli po svoji uvidevnosti.. Skušal bom dobiti še nove vire za nabavo filmov in papirja.«²³ Veselko v pismu Zemljaku: »Prosim te res nujno, da izposluješ na merodajnem mestu, da dobim jaz hlače, samo hlače, ker moje so res v obupnem stanju. Jaz nimam navade prositi, sam napravim in potrpim, v teh hlačah pa več dolgo ne bom mogel potrpeti.«²⁴

Kot mednarodno poznani umetnik in fotograf je bil Božidar Jakac v partizanih še posebej cenjen, kar kaže tudi poročilo Veselka Zemljaku: »Priloženo ti pošiljam 44 razglednic. Večina slik prikazuje ranjence in invalide pri transportu v varno zaledje. Slike po mojem niso za tuzemsko propagando našega boja, pač pa mogočno dokumentirajo naše žrtve, posebno v inozemstvu. Če je le mogoče spravi

²² Prav tam, 5. 7. 1944.

²³ Prav tam, 14. 7. 1944.

²⁴ Prav tam, 24. 7. 1944.

jih v Ameriko k našim Slovincem. Nekatere so ganljive do solz: na primer partizanka - invalid brez desne noge, ki jo nese na rokah partizan, mlad partizan - invalid z berglami, partizani z obvezano roko na vozu. Fotografiral je Jakac.«²⁵ Dopis Zemljaka Veselku 17. avgusta 1944 kaže na poseben status Jakca: »Kako sta prišla z Jakcem navzkriž, da Ti je vzel vse filme? Zakaj mu nisi naredil od vsakega njegovega filma vsaj po eno malo sliko? Če hočeš z njim delati, mu boš pač moral iti na roko. V resnici je škoda za njegove filme, ki so tako dobri. Če ga moraš pregovoriti, ga pregovori, da Ti filme odstopi.«²⁶

Dopis Veselka 17. septembra 1944 Zemljaku zelo povedno kaže na pomanjkanje fotografskega papirja: »Pred kratkim mi je Cene Logar za ameriške Slovence naročil, da naj od dobrih propagandnih posnetkov napravim po 5 povečav, najmanjši dovoljeni format 18 x 24. Jaz sem v veliki zadregi za papir kar napravil že preko 20 takih povečav in porabil zadnji papir namenjen za izložbo v Črnomlju in drugod. No sedaj jih imam zopet nekaj na razpolago. Ampak jaz mislim z ozirom na stisko za papir, da je boljše, da napravim po 1 povečavo, od katere si v Ameriki lahko napravijo poljubno število reprodukcij, ki so enakovredne originalu. Drugega izhoda spričo naših težav za papir ni!«²⁷

V dopisu z dne 20. septembra 1944 je Zemljak podprl Veselka: »Na 18 x 24 ni treba kopirati slik za namene, ki Ti jih je Cene Logar naročil. Tega papirja je premalo, zato ga raje uporabi za naše razstave. Če pa si že naredil po eno reprodukcijo tudi prav ...«²⁸



Zavezniška pomoč, Predgrad, 7. november 1944 (MNZS)

²⁵ Prav tam, 1. 8. 1944.

²⁶ Prav tam, 17. 8. 1944.

²⁷ Prav tam, 17. 9. 1944.

²⁸ Prav tam, 20. 9. 1944.



*Pogovor angleškega pilota s partizani,
Griblje pri Črnomlju, marec 1945 (MNZS)*



*Pogreb ponesrečenih ameriških pilotov, Vojna vas pri Črnomlju,
2. april 1945 (MNZS)*



Ranjeni partizani opazujejo pristajanje zavezniških letal, Griblje pri Črnomlju, marec 1945 (MNZS)



Vkrcavanje ranjencev na zavezniška letala za prevoz v Bari, Črnomelj, marec 1945 (MNZS)

Oktober 1944 je Izvršni odbor OF za vodjo Oddelka za fotografijo in kinematografijo imenoval Franca Brenka, Franjo Veselko pa je ostal vodja Fotosekcije SNOS-a v okviru novega Oddelka za fotografijo in kinematografijo in je bil Brenku neposredno odgovoren.

Višek svoje dejavnosti je Fotosekcija SNOS doživela z razstavo izbranih partizanskih fotografij v črnomaljskem hotelu Lackner med 25. in 31. decembrom 1944. Na njej je sodelovalo trideset brigadnih, okrožnih in področnih fotoreporterjev iz vse Slovenije s 167 fotografijami. Osem tisoč obiskovalcev je za najboljšo izbralo fotografijo z naslovom Na straži fotografa Jožeta Bitenca.²⁹

Konec aprila 1945 se je Veselko pridružil številnim fotoreporterjem, ki so se iz Bele krajine odpravili proti Trstu, da bi fotodokumentirali sklepne boje za osvoboditev slovenskega Primorja. Med potjo v osvobojeni Trst je fotografiral 97. nemški korpus, ki se je vdal Jugoslovanski armadi, in kupe orožja, ki je ležalo ob cestah. V Trstu je v uredništvu časopisa *Piccolo* našel v visokem kupu papirja bogat plen, več tisoč nemških povečav z vzhodnega, zahodnega in balkanskega bojišča, med njimi tudi posnetke desanta na Drvar. Vse te fotografije hrani Muzej novejšje zgodovine Slovenije v Ljubljani.



Življenje v osvobojenem Trstu. Tržačani si ogledujejo v izložbi partizanske fotografije, 4. maj 1945 (MNZS)

²⁹ Iztok Durjava, Zlata Sluga, Franc Podnar: Fotoreporterska služba med NOB. Ljubljana 1979, str. 24.

Kot član propagandne komisije se je 10. maja 1945 pripeljal v Ljubljano. Na hitro so uredili fotografsko delavnico v vili pri Moderni galeriji na Prešernovi cesti. Številne lepe posnetke navdušenih množic ob osvoboditvi Ljubljane in sprejemu slovenske vlade so čez nekaj dni razstavili v poslopju Bate, današnje Name. Povedne posnetke so prinesli tudi interniranci iz Dachaua. Negative so imeli zavite kar v cunjah.

»Svojo dolžnost sem, kolikor je bilo v moji moči kot partizanski poročevalec - amater, opravil. Navdaja me notranje zadoščenje, da se mi je posrečilo zbrati in ohraniti toliko negativov, tega silno občutljivega materiala, ki bi sicer kaj lahko propadel in se porazgubil. Delo je bilo opravljeno z najboljšimi močmi in silno požrtvovalnostjo. Samo tisti, ki so bili v središču dogajanja, vedo, koliko truda je bilo treba, da smo rešili kar danes imamo.«³⁰

Po vojni je bil Franjo Veselko prvi, ki se je v takratnem Muzeju narodne osvoboditve v Ljubljani (sedaj Muzej novejša zgodovine Slovenije) vse do leta 1951 honorarno resneje posvetil urejanju številnih fotografij iz vojnega obdobja. Pionirsko delo Franja Veselka je bilo velikega pomena za nadaljnji razvoj fotooddelka. Kot zanimivost naj omenimo, da so njegov način urejanja fotografij v fototeki preprosto imenovali »veselko«.³¹

Po vojni je učil v Ljubljani na I. gimnaziji in od leta 1950 do upokojitve 1967 na učiteljskišči, predaval na tečaju za učitelje diplomante cone B v Portorožu, bil je inšpektor za srednje in strokovne šole. Bil je odličen pedagog praktik in je o vprašanih pouka tudi pisal. Umril je 27. junija 1977 v Ljubljani.³²

Profesor Franjo Veselko - vedno v snovanju - pa se je zapisal tudi v slovensko historiografijo. V času, ko je služboval na Ptuj, ga je pritegnila zgodovina tega mesta. Iz tega je nastala razprava oziroma prevod ptujskih mestnih statinov iz leta 1376 v slovenščino, s katerim je sodobnika seznanil z življenjem srednjeveškega ptujkega meščana, a prevod je koristno služil tudi kot učni pripomoček v šolah.

Med NOB pa je v okviru fotosekcije sam posnel celo vrsto pomembnih dogodkov iz takratne politične in vojaške dejavnosti in zbral bogato filmsko in slikovno gradivo iz narodnoosvobodilnega boja. S tem je ustvaril za zgodovino NOB v zadnjih dveh letih izjemno pomemben poseben fond virov, ki dopolnjujejo pisne in druge vire za to obdobje naše zgodovine. Vlogo tega gradiva za obravnavo zgodovine NOB, ki ga je Franjo Veselko v svoji natančnosti in delovni doslednosti posebej dokumentiral, spoznamo iz mnogih del, ki jih ilustrirajo slike iz te fotosekcije. Zato tega bo Franjo Veselko, ki so ga imenovali partizanski fotograf, trajno zapisan tudi v slovenski historiografiji.³³

³⁰ »Domovini smo ohrnjevali obraz«.

³¹ Vanja Martinčič, Dejan Vončina: Fototeka Muzeja novejša zgodovine. V: Muzej novejša zgodovine. Ljubljana 1998, str. 47.

³² Franc Podnar: Veselko Franjo. V: SBL, 4. knjiga. Ljubljana 1980-1991, str. 426.

³³ Ferdo Gestrin: In memoriam Franjo Veselko (1905-1977). V: Zgodovinski časopis, 1977, št. 4, str. 535.

Dejan Vončina

PARTISAN PHOTOGRAPHER AND ORGANISER OF THE PHOTOJOURNALIST SERVICE
FRANJO VESELKO (1905-1977)

S u m m a r y

Franjo Veselko, professor of history and geography, patriot, partisan photographer, organiser and educator, was born on 4 January 1905 in Središče ob Dravi. Veselko is mostly known as a partisan photographer, organiser of the partisan Photojournalist Service and head of the photography section within the Presidency of the National Liberation Council. He was also an extraordinarily active photographer of the activities of the Slovenian partisans in the hinterlands, especially in the territory of the Bela krajina region. Since the capitulation of Italy in September of 1943, when he returned from an Italian concentration camp, until the end of World War II in May 1945 he made around 2000 photographs, which transcend a mere documentary level. With regard to the extensive collection of his work, Franjo Veselko is at the very peak of the Slovenian resistance photography. The Photo Library of the National Museum of Contemporary History in Ljubljana keeps a rich and valuable collection of his work. In the field of partisan photography Franjo Veselko was known as an organiser, and he documented a precious partisan photography heritage. After the war Franjo Veselko was a superb pedagogue and practitioner (he taught history at the general secondary school - gymnasium - in Ljubljana), and also wrote about the issues of teaching history. He died on 27 June 1977 in Ljubljana.